

JURE RAMŠAK

A horvát és a szlovén katolikus egyház dilemmái és lehetőségei a késő szocialista Jugoszláviában*

A katolikusok és más hívők helyzete a szocialista öngazgató Jugoszláviában az ország fennállása során végig ellentmondásos és bizonytalan volt. Ahogyan arra már többen rámutattak, bár sokkal nagyon szabadsággal rendelkeztek, mint a többi kommunista országban élő hit-társaik, a Jugoszláv Kommunista Szövetségének (JKSZ) valláspolitikája eredményét tekintve ellentmondásos volt.¹ Mivel a vallások helyzete különösen az 1974-es új szövetségi alkotmány elfogadása után tagköztársaságokként változott, helyesebb lenne inkább valláspolitikákról beszélnünk. Az alkotmány értelmében a vallási közösségekkel a kapcsolatot szinte kizárólag a köztársasági szervek tartották. A köztársaságok kommunista pártelitje és a római katolikus egyházi hierarchia és klerus közti kapcsolat a napi gyakorlatban jelentős eltéréseket mutatott, még akkor is, ha a JKSZ 1958-as kongresszusán elfogadott pártprogram valamennyi köztársaság számára ideológiai iránymutatást adott a vallásnak a szocialista jugoszláv társadalomban betöltendő szerepéről.¹ A valláspolitikai módosulásai nemcsak a vallási tekintetben heterogén (ortodox, katolikus, muszlim) szövetségi egységeket jellemezték, de olyan e szempontból homogén köztársaságokat is, mint Horvátország vagy Szlovénia, ahol a katolikusok alkották a lakosság többségét. A köztársaságokként eltérő vallási környezet eltérő mértékben vezetett a vallás és az etnonacionalizmus összefonódáshoz, ami pedig jelentősen befolyásolta, hogy a köztársasági Kommunista Szövetségei hogyan viszonyultak az adott valláshoz. Mind a római katolikus egyház, mind a JKSZ részéről számos további tényező olyan helyzetet eredményezett, amit a belgrádi brit nagykövetségen szolgáló dip-

* A jelen tanulmány a Szlovén Kutatási Ügynökség (ARRS) pénzügyi támogatásával a *Marxizmus és kereszténység kapcsolata Szlovéniában, 1931–1991* (J6-9353) kutatási projekt (P6-0272 kutatási program) részeként valósult meg.

¹ Ramet, Pedro: *Catholicism and Politics in Socialist Yugoslavia*. Religion in Communist Lands, vol. 10. (1982) No. 2. 256–274., itt 272.; Mojzes, Paul: *Religious Liberty in Eastern Europe and the USSR. Before and after the Great Transformation*. Boulder, 1992. 339–397.; Chenux, Philippe: *L'ultima eresia. La Chiesa cattolica e il comunismo in Europa da Lenin a Giovanni Paolo II*. Roma, 2011. 209.; Buchenau, Klaus. *Orthodoxie und Katholizismus in Jugoslawien 1945–1991. Ein serbisch-kroatischer Vergleich*. Wiesbaden, 2004.; Perica, Vjekoslav: *Sveti Petar i Sveti Sava. Sakralni simboli kao metafore povijesnih promjena*. Beograd, 2009.

¹ A JKSZ VII. kongresszusán elfogadott utolsó pártprogram szerint: „A jugoszláv kommunisták következetesen képviselik marxista materialista világnézetüket, de tudják, hogy a vallást, amely az emberek anyagi és szellemi elmaradottságának meghatározott történelmi feltételeiben keletkezik és létezik, nem adminisztratív eszközökkel, hanem a szocialista társadalmi viszonyok szakadatlan továbbfejlesztésével, a tudományos ismeretek terjesztésével és az emberi öntudat általános emelésével lehet kiküszöbölni, mert ezzel fokozatosan megvalósul az ember tényleges szabadsága és megszűnnek a metafizikai tévelygések és ábrándok anyagi-szellemi feltételei.” A Jugoszláv Kommunista Szövetség programtervezete, 1958. március. Noviszád, 1958. 227.

lomatak az 1980-as évek elején így jellemeztek: „A szlovén hatóságok összességében sokkalta kifinomultabb megközelítést alkalmaznak, még ha a jellemzően óvatos szlovén módon a változások mértékét és ütemét ellenőrzésük alatt is tartják.”² Zdenko Roter szlovén vallásszociológus néhány évvel később még egyértelműbben fogalmazott. Véleménye szerint az összehasonlító elemzés egyértelműen rá fog világítani arra, mekkora különbségek mutatkoztak a köztársaságokban és a tartományokban a vallással és az egyházzal szemben alkalmazott társadalmi és állami gyakorlat terén.³

A jelen tanulmány új nézőpontból – a jugoszláv szövetségi szervek és a Szentszék diplomatái között folytatott diplomáciai megbeszélések, a jugoszláv teológusok és a marxista humanista értelmiségieknek a második vatikáni zsinatot követő vitái, valamint a médiában és a zárt politikai körökben folytatott polémiák elemzésével – köztársasági szinten vizsgálja a szocialista Jugoszlávia vallásos életét, a vallás megélését és a végbemenő változást. Mivel a Szentszék és a római katolikus egyház helyi szervezeteivel kapcsolatos levéltári források nem elérhetők, a különböző szintű jugoszláv hatóságok irataira támaszkodunk. Jugoszlávia 1970-től kezdve egyedüli európai szocialista országgént valódi diplomáciai kapcsolatokkal rendelkezett a Szentszékkel, így az iratok betekintést biztosítanak számunkra a Vatikán, a jugoszláv állam és a nemzeti püspökségek háromszögébe. A kései szocializmusban ez elsősorban azt tükrözte, hogy a horvát katolikus egyház mennyire problematikus viszonyult a multietnikus szocialista közösségekhez, amit egyébként a „vallás etnicizálásának” élénk folyamata jellemzett.⁴ A vallási közösségekkel való kapcsolattartásért felelős szlovén köztársasági bizottság (Komisija Socialistične republike Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi, KOVS) dokumentumainak segítségével ugyanakkor olyan szempontot emelhetünk be vizsgálódásunkba, amely a korabeli szövetségi szervek irataihoz képest más megvilágításba helyezi a katolikus egyház és a jugoszláv kommunisták közti kapcsolat légkörét. Egyes források arra is utalni látszanak, hogy az állami és az egyházi megbízottak kapcsolatát nemcsak az együttműködési szándék jellemezte, hanem a hívők és kommunisták közti őszinte párbeszédre, sőt a kereszténység jövőképeinek megújítására is törekedtek. A fentiek elemzésével tanulmányunk a katolicizmus társadalmi dimenzióira is rámutat, amire napjaink horvátországi és bosznia-hercegovinai konfliktusokra fókuszáló történetírása⁵ még nem fordított kellő figyelmet.

Témánkat nem a (konzervatív) teológia nézőpontjából elemzem, amely napjainkban dominálja a római katolikus egyház és a (szocialista) állam közti kapcsolatokra fókuszáló horvát és szlovén történetírást, és a szocializmus monolit ábrázolásával mellőzi a már említett jelenségeket, hanem árnyaltabban vizsgáljuk a jugoszláv öngazgatás és a vallás közötti komplex kapcsolatrendszerrel, olyan, a történeti elemzés szempontjából is releváns kérdések megvilágításával, melyek főleg az 1970–1980-as évek politikai és társadalmi jelenségeihez kötődnek. A korszak egyes folyamatait (marginalizálódva és időnként elfelejtődve) valójában

² The National Archives London (a továbbiakban: TNA), Foreign and Commonwealth Office (a továbbiakban: FCO) 28/5221, Church/State relations in Croatia and Slovenia, 12 January 1982. 9.

³ Roter, Zdenko: *Odnos med katoliško cerkvi in državo v osemdesetih letih (1)*. Teorija in praksa, vol. 24. (1987) No. 3–4. 280–297., itt 281.

⁴ Morozzo della Rocca, Roberto: *Le religioni e la dissoluzione della Jugoslavia*. In: D’Alessandri, Antonio – Pitassio, Armando (a cura di): *Dopo la pioggia. Gli stati della ex Jugoslavia e l’Albania*. Lecce, 2011. 469–488., itt 484.

⁵ Perica, Vjekoslav: *Balkanski idoli. Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*. Vol. 1–2. Beograd, 2006.; Radić, Radmila: *Država i verske zajednice 1945–1970*. Vol. 1–2. Beograd, 2005.

túléltek a szocialista rendszer összeomlását, és napjainkban is közérdeklődésre tarthatnak számot.

A hívők helye a kései szocialista jugoszláv társadalomban

Az 1970-es évek végén (közvetlenül a karizmatikus Tito elnök halálát megelőzően) és az 1980-as évek elején a JKSZ valláspolitikájának egyik legfontosabb kérdését az jelentette, miként nyerjék meg a katolikusok lojalitását. Szlovéniában ezt a szocialista öngazgatás folyamatával kívánták összekapcsolni, melynek előképét a Szlovén Kommunista Párt második világháború alatti, széles vallásos rétegeket is magában foglaló partizánmozgalmában látták. A háború alatt kivételesnek számított, hogy a szlovén keresztényszocialisták széleskörűen együttműködtek a kommunista partizánokkal, amit egyébként a szlovén politikai katolicizmuson belül az 1930-as évek végén jelentkezett mély ideológiai szakadék eredményezett. A katolikus baloldal viszont már a háború alatt sem fejlődött független politikai szervezetté, vezetője, Edvard Kocbek szlovén költő és író a világháború után nem tölthetett be vezető politikai tisztséget. Évtizedekkel a háború után a JKSZ még mindig tartott egy a monopóliumát fenyegető, rivális szocialista szervezettől. Mivel a háború előtti klerikális modell feltámasztását támogatók többsége ekkor már emigrációban volt, ez az eshetőség egyáltalán nem jelentett reális belpolitikai fenyegetést. Nagyobb aggodalommal tekintettek a szlovén keresztényszocialistákra, hiszen független politikai szervezetük teljesen elfogadhatatlan volt a Párt számára, még akkor is, ha az előbbieket elismerték a szocialista rendszer elkerülhetetlenségét, és kedvezően viszonyultak a kommunistákkal történő együttműködéshez.⁶

Mivel az egyházi hierarchia nem képviselhette a katolikus hívőket, ha a papok és a klérus más tagjai részt is vettek a Jugoszláv Dolgozó Nép Szocialista Szövetségének (JDNSZSZ) bizottságaiban, ezt csak mint magánszemélyek teheték meg. Az állam alapvető feltételül szabta, hogy az egyházi vezetés tartsa tiszteletben az alkotmányos rendet, különösen a vallással politikai célokra történő „visszaélés” tilalmát. Mint ahogyan azt a vezető jugoszláv ideológus, Edvard Kardelj kifejtette, a vallásszabadság korlátai leginkább magától az egyháztól függtek,⁷ ez a bizonytalan helyzet pedig teret biztosított az adott politikai légkörnek megfelelő eltérő értelmezések és az önkényes döntések meghozatalának.

Az 1970-es évektől kezdve a marxista filozófusok és vallásszociológusok kapták feladatul, hogy a nyilvánosság előtt képviseljék a JKSZ álláspontját. Ez nem jelentette azt, hogy szórványosan nem került volna sor a politikai szervezetek beavatkozására, de a vita színvonalát valóban megemelte, hogy az immáron a teológusok és az alapos elméleti képzettséggel rendelkező, egyben párbeszédet szorgalmazó fiatal marxisták között zajlott. Az 1960-as évektől kezdve a Ljubljana Egyetem Társadalomtudományi Karán a kereszténység és a marxizmus közti párbeszéd olyan úttörőit látták vendégül, mint például Roger Garaudy francia filozófust, valamint Vallás és Tudomány címmel 1984-ben nemzetközi szemináriumot rendeztek a keresztények és a nem-hívők közti párbeszéd előmozdítását céljának tekintő vatikáni Hitetlenek Titkárságával.⁸ A szlovén marxista szociológusok és filozófusok a zágrábi és belgrádi *praxisfilozófusokhoz* képest korábban és árnyaltabban vizsgálták a vallás összetettségét a szocialista öngazgató társadalomban. Az utóbbiak ugyan a nyugati marxizmus hatására szókincsükből mellőzték az ateista nyelvezetet, mégsem tudtak megszabadulni a doktriner

⁶ Kavčič, Stane – Modic, Lev: *Socialistične sile, religija, cerkev*. Ljubljana, 1968. 76.

⁷ Kardelj, Edvard: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana, 1977. 126.

⁸ Roter, Zdenko: *Padle maske. Od partizanskih sanj do novih dni*. Ljubljana, 2013. 359.

vallásellenes nézetektől.⁹ Miután empirikusan elemezték a vallásosságot, és megismerkedtek a jugoszláv és külföldi (dél-amerikai, olasz, német) progresszív katolikus mozgalmakkal, a szlovén társadalomtudósok már az 1970-es évek végétől nyíltan megvitták, miként maradhat fenn a vallás a szocialista rendszerben, és mekkora létjogosultsággal bír a vallásos indíttatás a szocialista rendszer megszilárdításában.¹⁰

A vallásszociológusok a Szlovén Kommunista Szövetségének (SZKSZ) tagjai számára találkozót is szerveztek, mivel a vallási kérdéseket sok helyütt még mindig előítélet és hiányos ismeret övezte, és azokra mint a hivatalos pártvonaltól történő elhajlásra tekintettek.¹¹ Az SZKSZ vallással kapcsolatos hosszú távú álláspontját követve, az 1970-es évek végétől fokozatos elmozdulást észlelhetünk a vallás „reakciós jelenségként” történő értelmezésétől, miközben a Horvát Kommunista Szövetségében még az 1980-as években is sokáig így tekintettek a vallásra.¹² A változás összefüggésben állt azzal, hogy Szlovéniában a párt legfontosabb pozícióiba Milan Kučan vezetésével olyan fiatal politikusok háború utáni generációja került, akikre hatást gyakoroltak a párbeszédre törekvő társadalomkutatók.¹³ Horvátországi kollégáik (Branko Bošnjak, Srdjan Vrcan, Esad Čimić) mindeközben korlátozott befolyással bírtak, mivel ott a hatalmat még mindig szilárdan a konzervatív elit (Jure Bilić, Jakov Blažević, Milutin Baltić, Dušan Dragosavac, Ranko Pukarić, Zlatko Uzelac) tartotta kézben.¹⁴ Az 1970-es évek végén a legfontosabb szlovén párttestületek nyíltan beszéltek a pártpolitika erkölcsstelen természetéről, a hívők másodrendű helyzetéről és nem utolsósorban arról, hogy meg kell szabadulni az idejétmúlt, háború előtti és utáni módszerektől.¹⁵ A marxizmus ateizmusából származtatott hatalmi monopólium logikája azonban az 1980-as évek végéig lehetetlenné tette a pártprogram érdemi megváltoztatását. A hívők élete szempontjából leginkább az számított, hogy szigorúbban alkalmazták a vallás elhalásáról szóló alapelvet, miközben a JKSZ a hívők és a nem-hívők közti teljes egyenlőség biztosítására is törekedett.¹⁶

A JKSZ 1970-ben bizottságot hozott létre a mindennapi problémák kezelésére, valamint az egyházak és az öngazgató társadalom közti kapcsolatok koordinálására, amely a JDNSZSZ köztársasági és helyi konferenciáinak égisze alatt ülésezett.¹⁷ A bizottságok

⁹ Kukoč, Mislav: *Problem religije u hrvatskoj marksističkoj filozofiji*. In: Grubišić, Ivan (ed.): *Religija i sloboda. Prilog »socioreligijskoj karti Hrvatske«*. Split, 1993. 67–82., itt 73.

¹⁰ Arhiv Republike Slovenije (a továbbiakban: SI AS), AS 1277, 21, 13, Posvet Republiške konference ZSMS na temo Marksizem in njegov odnos do religije ter vloga subjektivnih sil do religije in cerkve, 24.–25. 4. 1978. 1–3. Mindez nem jelentette azt, hogy a vezető marxista szlovén értelmiségiek teljesen magukévá tették volna nyugati kollégáik és az európai kommunista pártok vallással kapcsolatos álláspontját. (Vö. Mulazzi Giammanco, Rosanna: *The Catholic-Communist Dialogue in Italy. 1944 to the Present*. New York, 1989.)

¹¹ SI AS, AS 1589/IV, 251, 757, Drugi del magnetograma 17. seje Predsedstva CK ZKS, 16. 10. 1975. 37/1; SI AS, AS 1277, 21, Protokolirani dopisi 13, Posvet Republiške konference ZSMS na temo Marksizem in njegov odnos do religije ter vloga subjektivnih sil do religije in cerkve, 24.–25. 4. 1978. 1., 3.

¹² Vö. Ramet, Pedro: *Cross and Commissar. The Politics of Religion in Eastern Europe and the USSR*. Bloomington, 1987. 113.

¹³ Roter: *Padle maske*, 326.

¹⁴ Vö. Ramet: *Cross and Commissar*, 100–101., 113.

¹⁵ SI AS, AS 1589/IV, 547, 5734, Magnetogram 2. seje Predsedstva CK ZKS za idejno in teoretično delo v Zvezi komunistov, 18. 7. 1979. 5/3 AV, 5/7 AV.

¹⁶ Ramšak, Jure: *Between ideology and pragmatism. Polemic on the civil rights of Christians in the socialist Slovenia of the 1970s*. Religion, State and Society, vol. 43. (2015), No. 2. 168–183., itt 180.

¹⁷ SI AS, AS 1211, 6, 50, Informacija o formiranju Koordinacijskega odbora za urejanje odnosov med cerkvijo in samoupravno družbo pri RK SZDL, 22. 12. 1970.

feladata az volt, hogy észleljék és megoldják azokat a problémákat, amelyek ugyan nem kapcsolódtak alapvetően a vallás és a társadalom viszonyához (például a templomok építéséhez és renoválásához szükséges engedélyek), de bizalmatlanságból és gáncsoskodásból következtek, amiért az állam és az egyház közti kapcsolatokban helyi szinten eljárók voltak a felelősök.¹⁸ A horvátországi helyzetből eltérően, ahol Franjo Kuharić zágrábi érsek nem támogatta a papok részvételét a JDNSZSZ-ben,¹⁹ a szlovén koordinációs bizottságok számos világi papot is soraik között tudtak. A hatalom mégis nemcsak éberrel figyelt ezen inkluzív politika végrehajtására, hanem arra is törekedett, hogy minden fontos társadalmi tevékenység szervezése felett megőrizze monopóliumát. Ezzel meggátolta, hogy a római katolikus egyház kitöltse a „társadalmi vákuumot”, és a második vatikáni zsinat szellemében indított tevékenysége révén „beszippantsa” a passzív állampolgárokat.²⁰

A horvát püspökök nemzeti elhivatottsága és a Vatikán óvatossága

A Szentszéknek a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság irányában folytatott *Ostpolitik*jának legkritikusabb pontját a kezdetektől fogva a nemzeti püspöki karok lojalitása jelentette, pontosabban a horvát püspököké, akik a szlovénektől eltérően, mindig is nehezményezték, hogy „jugoszlávnak” nevezzék őket. Agostino Casaroli, a Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációjának titkára, 1979-től vatikáni államtitkár ugyan érzekelte (bár személy szerint nem helyeselte), hogy a belgrádi protokoll 1966-os elfogadásakor a horvát püspökök a vallást a nemzettel kapcsolták össze, amikor a megegyezést nem a szövetségi kormány „valásellenes” vagy „katolikusellenes” indíttatása miatt ellenezték, hanem „horvátellenességről” beszéltek. Casaroli azt is észlelte, hogy mindez egyértelműen a „szerb” Belgrád elleni mély nacionalista és politikai ellenszenvükben gyökerezett.²¹ Paul Poupard érsek nem sokkal később személyesen érdeklődött az iránt, hogy Szlovéniában a katolikus egyházzal miért bánnak másként, mint Horvátországban (a pápa maga is tudatában volt ezen különbségeknek²²), amire Franc Perko szlovén teológus, az ökumenizmus szakértője válaszolt. Habár Perko nem nyugodott bele abba a szerepbe, amelybe az öngazgató szocializmus a vallást kényszerítette, hangsúlyozta, hogy a szlovén döntéshozók a római katolikus egyház és a vallás problémáját kifejezetten társadalmi és nem szigorúan véve politikai kérdésként kezelik, míg a horvát római katolikus egyházra nacionalizmusa és a nemzeti jelleghez való szoros kötődése miatt a JKSZ a Jugoszlávia egységét fenyegető legfőbb veszélyforrásként tekintett.²³

Az 1970-es évek végén a vezető szlovén napilap, a *Delo* interjút közölt Jože Pogačnik ljubljanaei érsekkel, aki állította, hogy a hívők nem akarnak zsörtölődni, és „szűkebb és tágabb szülőföldjük iránt szívvel-lélekkel hűségesek”, mivel jól tudják, hogy a „szlovének

¹⁸ Uo. Skrajšano besedilo uvodnih misli Janeza Vipotnika.

¹⁹ Akmađža, Miroslav: *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945–1980*. Zagreb, 2013. 433. Egy másik sokat mondó információ szerint a zágrábi érsekség területén már 1964-ben is a papoknak csak a 30%-a vett részt a választásokon, miközben Szlovéniában a papok 90%-a szavazott. Uo. 269.

²⁰ SI AS, AS 1211, 6, 50, Nekateri aspekti stanja in delovanja verskih skupnosti v Sloveniji, 26. 11. 1969. 5.

²¹ Chenaux: *L'ultima eresia*, 209.

²² A Szerb Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltára (a továbbiakban: DA MFA RS), 1981, 125, Cable 461875, 16 Dec. 1981.

²³ SI AS, AS 1134, 392, Conversation between Kastelic and Dr Rode, 20. 1. 1982.

számára nincs élet Jugoszlávián kívül”.²⁴ 1980 tavaszán Alojzij Šuštar nevezték ki ljubljani érsekké. Ebből az alkalomból Michele Cecchini prouncius megbeszélést folytatott a szlovén vezetőkkel, és hamarosan megegyeztek abban, hogy a római katolikus egyház és a szlovén köztársasági szervek Tito halála után is együtt fognak működni.²⁵ A Párt helyi aktivistáinak jelentései szerint Tito betegségét és halálát a szlovén papság nagy részvételrel fogadta, képviselőiket így a helyi hatóságok meghívták a nyilvános összejövetelekre és megemlékezésekre.²⁶ Az 1980-as évek elején Šuštar érsek és a szlovén papság lojalitását a Szentszékhez rendelt jugoszláv diplomaták arra használták fel, hogy nyomást gyakoroljanak a horvát klérusra. Ahogyan azt Josip Vrhovec II. János Pál pápánál 1980 júliusában tett látogatásakor elpanaszolta, az utóbbiak „még mindig nehezen mondják ki a «szocializmus» szót, nem is beszélve »Jugoszláviáról«”.²⁷ Egy évvel később Zdenko Svete, a Szentszékhez akkreditált jugoszláv nagykövet még élesebben fogalmazott. Achille Silvestrini pápai diplomatától követelte, „gyakoroljon nyomást a horvát katolikus püspöki karra, hogy a nyilvánosság előtt egyértelműen és világosan mutassák ki elkötelezettségüket a jugoszláv közösség és a JSZSZK [Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság] társadalmi, politikai és alkotmányos rendje iránt, ahogyan azt a szlovén püspöki kar már évekkorábban megtette.”²⁸

Miközben VI. Pál papa a horvát püspököket *ad limina apostolorum* látogatásaik során „jugoszlávokként”²⁹ köszöntötte, mindez alapvetően megváltozott II. János Pál alatt. A legmegosztóbb kérdést Alojzije Stepinac korábbi zágrábi érsek megítélése jelentette, akiről mind a Párt vezetősége, mind a horvát katolikus egyház „monokróm”³⁰ portrét festett, habár Achille Silvestrini (Casaroli utóda a Vatikán külügyminiszteri posztján) később beismerte, hogy Stepinac összetett történelmi személyiség volt.³¹ Rehabilitálását és általában a horvát nép és a katolikus hívők közti kapcsolat erősítését leginkább Stepinac utódja, Franjo Kuharić zágrábi érsek szorgalmazta, aki gyakran hangoztatta magáról, hogy „a mártír” ágyában aludt.³²

Az 1980-as évek közepére egyértelművé vált, hogy más szelek fújnak kelet felé Rómából, amit a horvát püspöki kar buzgón helyeselt, és kifejtette, hogy a modern szocialista társadalomról vallott jugoszláv eszmék visszalépést jelentenek és szükségszerűen összeütközéshez fognak vezetni.³³ Az új irányvonal legegységesebben 1984 őszén Marija Bistrica horvát

²⁴ »Verni nočemo biti nergači...«. *Interju z ljubljanskim nadškofom dr. Jožetom Pogačnikom*. Delo-Sobotna priloga, 19. 3. 1977.

²⁵ SI AS, AS 1211, 156, 18/1980-II, Zapisnik 7. seje komisije SR Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi, 6. 5. 1980.

²⁶ Uo. Horvátországban más volt a helyzet, ott a papok közül többen buzgón várták Tito halálát. Perica: *Balkanski idoli*, II. 31.

²⁷ SI AS, AS 1211, 156, 18/1980, Obisk zveznega sekretarja za zunanje zadeve Josipa Vrhovca dne 12. in 13. julija 1980 v Vatikanu. 4.

²⁸ SI AS, AS 1211, 4, 7, Teleks o razgovoru veleposlanika SFRJ pri Sv. Sedežu Sveteta z ministrom za zunanje zadeve Silvestrinijem, 12. 5. 1981.

²⁹ DA MFA RS, 1977, F 215, Cable 466315, 8 Sep. 1977.

³⁰ Ramet, Sabrina Petra: *Balkan Babel. The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*. Boulder, 2002. 83–91.

³¹ SI AS, AS 1134, 392, Silvestrini o Artukoviću, 15. 4. 1985. [Alojzije Stepinac (1898–1960) horvát főpap, 1937-től zágrábi érsek. A második világháború alatt a horvát usztasa bábállamban játszott szerepe máig vitatott. 1946-ban koncepcióis perben tizenhat év börtönbüntetésre ítélték, a büntetését 1951 decemberétől házi őrizetre módosították. 1998-ban boldoggá avatták. A ford. jegyzete]

³² Uo.

³³ DA MFA RS, 1984, F110, Document 447828, Oct. 1984.

kegyhelyen nyilvánult meg, ahol a tömeges úrvacsora nem történhetett volna a Szentszék beleegyezése nélkül. Franz König kardinális, különleges pápai követ beszédében Stepinacot többször megemlítette, amit a Vatikán más magasrangú képviselőinek a tömeghez intézett megnyilatkozásaival együtt – mint például: „ameddig katolikusok vagytok, addig horvátok vagytok!” – a jugoszláv hatóságok a Szentszék és a horvát katolikus egyház részéről folytatott „győzedelmes keresztes hadjáratként” tekintettek, és nehezményezték, hogy nincsenek tekintettel arra, hogy a széthúzás magvait vetik el a multietnikus és multikonfesszionális Jugoszlávia állampolgárai között. Szemrehányásuknak egy példa nélküli módon éles hangvételű, rendkívüli emlékiratban Michele Cecchini pronuncius és szóban Achille Silvestrini előtt is hangot adtak.³⁴

Az a taktika, amit a lengyel hatóságok is folytattak korábban II. János Pál ellen,³⁵ vagyis, hogy a Vatikán segítségével gyűríjk le a horvát katolikus egyházon belüli engedetlenkedőket, az utóbbi pápává választása után többé már nem volt járható út. 1980-as vatikáni látogatásakor a pápa mindössze annyit ígért Cvjetin Mijatovićnak, Jugoszlávia Elnöki Tanácsa elnökének, hogy a Stepinacot övező vita megoldását a történelemre fogják bízni;³⁶ pár évvel később Joseph Ratzinger a Hittani Kongregáció prefektusaként pedig eldönthetetlennek ítélte a kérdést.³⁷ A jugoszlávok így egyedül a meglátásuk szerint „bizonyíthatóan Stepinac-ellenes” Agostino Casaroliba helyezhették bizalmukat, mint aki képes lesz meghaladni Kuharić parokializmusát.³⁸ Abban is bíztak, hogy kardinálissá történő előléptetésével (1983) Kuharić igazodni lesz kénytelen a Szentszék ‘hivatalos külpolitikájához’, amit még mindig Casaroli, „Jugoszlávia barátja” tartott a kezében.³⁹ Várakozásuk azonban megalapozatlannak bizonyult. Francesco Colasuonno pronuncius kérése, hogy a római katolikus egyház gyakoroljon „önmérsékletet” ebben az egyre hevesebb nyilvános polémiában, eredménytelenül végződött. Colasuonno a második világháború alatt fiatalon személyesen is megtapasztalta, milyen veszélyekkel járhat a Jugoszlávia nemzetiségei közötti szunnyadó erőszak, amikor „egy szokatlanul művelt szlovén partizán” a családjánál talált menedéket Olaszországban.⁴⁰ Az egyre növekvő jugoszláv válságról szóló jelentéseiben gyakorolt „önkéntes moratóriumra” az 1980-as évek végén a félhivatalos vatikáni sajtó felfigyelt, miközben a *L'Osservatore Romano* csak a hivatalos jugoszláv hírügynökség, a Tanjug híreit vette át. Ezzel szemben a sokkalta függetlenebb milánói *Avvenire* katolikus napilap már 1988 elején nyíltan két Jugoszlávia létezéséről írt, melyet a nyugati katolikus és a keleti ortodox világ közti civilizációs határ osztott ketté, és ami a jövőben csak nehezen fog békésen megférni egymás mellett.⁴¹

A jugoszláv kommunisták kétségbeesetten bizonyítékokat kerestek arra, hogy II. János Pál és legszűkebb környezete tüzeli a horvát hívőket – ez nyilvánvaló gyakorlat volt a pápa

³⁴ SI AS, AS 1134, 392, Zabeležka o razgovorih med pomočnikom zveznega sekretarja B. Ločarja in apostolskega pronuncija M. Cecchinja, 21. 1. 1985; DA MFA RS, 1985, F 113, Document 426655, May 1985.

³⁵ Strzalka, Krzysztof: *The 1974 Polish-Vatican Agreement: New Sources and a New Interpretation*. In: Fejérdy, András (ed.): *The Vatican 'Ostpolitik' 1958–1978. Responsibility and Witness during John XXIII and Paul VI*. Roma, 2016. 239–250.

³⁶ SI AS, AS 1134, 392, Depeša veleposlajštva SFRJ pri Svetem sedežu o avdienci Z. Sveteta pri papežu Janezu Pavlu II, 8. 2. 1982.

³⁷ DA MFA RS, 1986, F 105, Cable 448089, 11 Nov. 1986.

³⁸ DA MFA RS, 1984, F 110, Cable 438098, 1 July 1984.

³⁹ DA MFA RS, 1983, F 109, Cable 45704, 7 Feb. 1983.

⁴⁰ DA MFA RS, 1986, F 105, Document 425294, 2 June 1986; Document 424024, 26 June 1986.

⁴¹ DA MFA RS, Vatican 1988, Document 441319, 13 Oct. 1988.

lengyelországi látogatásai során⁴² –, hiszen a Horvátországból Rómába összesereglett fiatal zarándokok tömegei csüngtek a pápa szavain, és szám szerint is többen voltak, mint a közismerten Európa legkatolikusabb országából érkező zarándokok.⁴³ Köszönhetően Wojtyła kiszámíthatatlan természetének, és különösen mivel nem volt hajlandó a JK SZ (és a szerb ortodox pátriárka) által kijelölt utat követni, a pápa tervezett jugoszláviai látogatása túlságosan vészjóslónak ígérkezett, végül nem is került rá sor. II. János Pált hivatalosan 1980 nyarán hívták meg, akkor, amikor a Tito halálát követő nehéz időszakban rohamtempóban keresték a rendszer lehetséges belső és külső támogatóit. A jugoszláv valláspolitikai formálói optimistán a pápa látogatásától várták, hogy az majd elősegíti a római katolikus egyház integrálódását a jugoszláv társadalomba, amit aztán Jugoszlávia elfogulatlan támogatásaként mutathatnának fel. Más szóval abban bíztak, hogy a pápa látogatásának teljesen más visszhangja lesz, mint az egy évvel korábbi lengyelországi útjának.⁴⁴ A hatóságok a látogatásnak s általában a Szentszékkal folytatott kapcsolatoknak államfőnek kijáró tekintélyt kívántak kölcsönözni, így a pápa programjába a Tito sírjánál és a jasenovaci koncentrációs táborban tett látogatást is beiktattak. Jasenovacban a pápa kegyelettel adózott volna a horvát usztrasák zömmel szerb áldozatai előtt – állítólag German szerb pátriárka ezt személyes találkozásuk feltételül szabta. A horvát püspökök viszont, amennyire csak lehetett, a látogatás pasztorialis jellegét kívánták kihangsúlyozni, és a pápának megmutatták volna Stepinac sírját a zágrábi katedrálisban. Ezt mind az ateista politikusok, mind a belgrádi ortodox vallási vezetők hevesen ellenítették.⁴⁵ Mivel a meghívást hivatalosan soha nem vonták vissza, pedig azt az egész állami vezetés ellenezte, a jugoszláv diplomaták helyzete korántsem volt irigylésre méltó, amikor a Vatikán érdeklődésére újra és újra magyarázkodniuk kellett, hogy a helyzet miért nem alkalmas még mindig a látogatásra.⁴⁶ Végül Zvonimir Stenek nagykövet Somal Martinez jugoszláv referens kérdésére határozottan azt válaszolta, „talán soha” nem lesz alkalmas erre az idő.⁴⁷

A szlovén püspöki kar és a demokratizálódás folyamata: választás a civil társadalom és a klerikalizmus felújítása között

Miközben Horvátországban a Szűz Mária imádata ünneppsorozat kilenc éve (1975–1984) az etnikai mozgósítás számára biztosított lehetőséget, Szlovéniában az 1980-as években semmi nem történt, ami rontott volna a római katolikus egyház és a hatóságok közti viszonyon. Mindkét fél megtalálta az olyan gyakorlati ügyek rendezéséhez szükséges közös hangot, mint például az új templomok építése, a szakrális kulturális örökség megőrzése, a papok szociális biztonsága, az egyházi temetések. Akadt ugyan néhány megoldatlan ügy (például miként viszonyuljanak a katolikus tanárok az iskolai ateizmushoz), de a katolikus fél toleránsabbá vált, és korábbi kritikusan hangvételén enyhített.⁴⁸ A hatóságok ugyanakkor semmilyen párhuzamos tevékenységet nem toleráltak, és nem támogatták a hívők és a római

⁴² Morozzo della Rocca, Roberto: *Tra Est e Ovest. Agostino Casaroli diplomatico vaticano*. Milano, 2014. 274.

⁴³ DA MFA RS, 1985, F 113, Document 426655, May 1985.

⁴⁴ DA MFA RS, 1980, F 162, Cable 446831, 25 Aug. 1980.

⁴⁵ DA MFA RS, 1983, F 109, Document 447667, 23 Dec. 1982.

⁴⁶ DA MFA RS, 1983, F 109, Document 449011, 14 Dec. 1983.

⁴⁷ DA MFA RS, 1984, f 110, Cable 433478, 29 June 1984.

⁴⁸ SI AS, AS 1211, 156, 18/1980-II, Zapisnik 7. seje komisije SR Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi, 6. 5. 1980; AS 1211, 157, 18/1986-II, Poročilo Koordinacijskega odbora za odnose med samoupravno družbo in verskimi skupnostmi.

katolikus egyház részéről az 1960-as évektől meg-megújuló követelést sem, hogy a rádióban és a televízióban sugározzanak vallási műsorokat.⁴⁹

Az 1980-as évek második felében a nyilvános felekezeti élet kérdése leginkább a karácsony megünnepléséhez kapcsolódott. Jugoszlávia azon kevés szocialista ország közé tartozott, ahol a karácsony nem volt hivatalos ünnepnap. Habár a hívők korábban is többször a hatóságokhoz fordultak ez ügyben, a változás szele csak 1986-ban vált érezhetővé, amikor az JDNSZSZ köztársasági konferenciájának elnöke, Jože Smole kellemes karácsonyi ünnepeket kívánt a szlovén televízió nézőinek. (Šuštar érsek egy évvel korábban a rádió hallgatóinak kívánt hasonlókat.) Gesztusa Jugoszlávia-szerte szenzációt keltett, és még Szlovéniában sem övezte egyöntetű helyeslés.⁵⁰ Smole gesztusát Jugoszlávia más részein inkább gyanakodva fogadták, azt nem a demokratizálódás felé tett újabb lépésnek, hanem a vallással kapcsolatos újabb politikai manipulációnak tekintették.⁵¹ A JDNSZSZ többi köztársasági konferenciája elvben nem ellenezte a szlovén lépést, bár azt a beláthatatlan következmények miatt saját multikonfeszionális viszonyaik között nem kívánták megismételni. Így 1987 végén a horvátországi média az újévi ünnepségeket helyezte előtérbe, miközben a szlovén tévé- és rádió-állomások és kulturális intézmények programjaikat már karácsonyi elemekkel gazdagították, még ha a hangsúlyt az ünnep hagyományőrző elemeire és nem felekezeti jellegére helyezték.⁵² A karácsonyt végül 1989-ben nyilvánították munkaszüneti nappá, bár nem mint a „béke és a család [állami] ünnepét”, hanem mint egyházi ünnepnapot, ami a köztársasági döntéshozók szerint a „jelenlegi szlovén és jugoszláv körülmények között elérhető optimum” volt.⁵³

Az 1980-as évek végén tehát elmozdulást tapasztalhatunk a szlovén társadalmi és politikai küzdőtéren, és ennek folyományaként fokozatosan átalakult a vallás és az egyház társadalomban betöltött helyének és szerepének értékelése is. Ez újfent nagyrészt a békülékenyebb vallásszociológusoknak volt köszönhető, akik már legalább egy évtizede rendszeresen részt vettek a KOVS ülésein. A társadalmi életben egyre inkább szerepet vállaló teológusok (leginkább Anton Stres)⁵⁴ óvatos álláspontjából kiindulva 1988 elején Marko Kerševan szociológus amellet érvelt, hogy mivel az „egyház többé már nem hatalommal bír

⁴⁹ SI AS, AS 1211, 157, 18/1985-II, Zapisnik 5. seje komisije SR Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi, 5. 3. 1985. 13; Nagovor predsednika komisije SR Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi dr. Borisa Frleca na novoletnem sprejemu 18. 1. 1985.

⁵⁰ Lusa, Stefano: *Razkroj oblasti. Slovenski komunisti in demokratizacija države*. Ljubljana, 2012. 158–159.

⁵¹ A szlovéniai DNSZSZ lépése Macedóniában és Vajdaságban váltotta ki a legnegatívabb reakciókat (SI AS, AS 1211, 20, 15/1987-1, Informacija o reagananju domačih i inostranih sredstava informisanja na božičnu čestitku, 16. 1. 1987. 3).

⁵² SI AS, AS 1211, 157, 18/1986-II, Obeleževanje božiča v Sloveniji.

⁵³ SI AS, AS 1211, 158, Zapisnik o seji sekretariata komisije SRS za odnose z verskimi skupnostmi, 23. 6. 1989.

⁵⁴ Anton Stres, a Szlovéniai Regionális Püspöki Konferencia felügyelete alatt működő „Igazság és Béke” (Iustitia et Pax) Tanács (később Bizottság) elnöke (1985-től) szerint a római katolikus egyháznak erkölcsi kötelessége, hogy társadalmi kérdéseket értékeljen, még ha nem is vállal politikai szerepet. Stres ellenezte a római katolikus egyház és a kommunista párt elitje közti együttműködést is, és a KSZ és az állam szétválasztására, valamint a hatalmi monopóliumok eltörlésére szólított fel. (Stres, Tone: *Cerkev je tolerirana, ne pa tudi spoštovana*. Teleks, 1988. május 19.). Nézete tehát egybecsengett azokkal a szociológusokéval és a vezető szlovén napilapokban publikáló újságírókéval, akiket néhány konzervatívabb kommunista az „egyházi szerzőkbe vetett roppant nagy bizalommal” vádolt. Roter, Zdenko: *Konec nekega obdobja (odnosov med katoliško cerkvijo in državo v Sloveniji)*. Teorija in praksa, vol. 27. (1990) No. 3–4. 265–276., itt 272.

szervezetként lép fel, és főleg mivel nem törekszik a hatalom megosztására, de a civil társadalom egyik entitásaként kíván szerepelni, tevékenységét nem lehet egyszerűen a klerikalizmus vagy az integralizmus kategóriájába besorolni”.⁵⁵ A római katolikus egyház nyilvános szerepével összhangban a KOVS 1988 végén (a társadalmi elégedetlenség tetőzésével) úgy vélte, hogy a szlovéniai vallásos közösségek a dolgok akkori állásával kapcsolatos kritikájukkal semmiben sem tűntek ki a többi civil szerveződés közül. A Bizottság érzékelte, hogy a római katolikus egyház erősíteni kívánja társadalmi szerepvállalását, céljai között azonban túlsúlyban voltak a stabilizálódáshoz és a demokratizálódáshoz kapcsolódóak, melyeket maga a pártvezetés is támogatott.⁵⁶ Az 1980-as évek végén az ilyen, fokozatosságot hangsúlyozó nézet a nemzeti egység megőrzését hirdette Belgrád centralizáló törekvéseivel szemben, így az egyház jól kikalkulált közös nevezőre került az SZKSZ és a köztársaság „liberális” kommunista vezetőségével. Amikor 1988-ban a Jugoszláv Hadsereg civilek ellen indított pere mozgósította a szlovén tömegeket, Šuštar ljubljanaí érsek óvott azoktól a „meggondolatlan lépésektől, amelyek csak tovább mérgezik a helyzetet”.⁵⁷ A keleti és nyugati diplomaták egyaránt felfigyeltek arra, hogy Szlovéniában az egyházi és a polgári hatóságok egy hullámhosszon mozognak. Sőt mi több, amikor Ljubljánába látogatva mind a KOVS-nek, mind a püspöki palotának kérdéseket tettek fel, hasonló válaszokat kaptak.⁵⁸ Jugoszlávia más részein ezt a „partnerséget”, ami sikerrel eredményezett társadalmi változást, „kleriko-kommunista szövetségként” bélyegezték meg, és vallási alapon történő nemzeti homogenizációként ítélték el.⁵⁹

Korábban a hatóságok azonnal visszautasították volna, hogy a római katolikus egyház bármilyen, akár általános jellegű társadalmi kérdésekbe beleszóljon, nem is beszélve a politikai jellegű kérdésekről, az 1980-as évek végén viszont a JKSZ megengedte, hogy a római katolikus egyház a társadalmi élet aktív szereplője legyen. A vezető horvátországi katolikus hetilap, a *Glas koncila* mindezt a római katolikus egyház politizálódásaként írta le, bár a

⁵⁵ SI AS, AS 1211, 158, Verske skupnosti in ustavne spremembe, 26. 12. 1988. 11. A KOVS Anton Strest és Alojzij Šuštar is védelmébe vette, miután nézeteiket Belgrádban (látszólag) a római katolikus egyház politikai ambícióiként és az SZKSZ-szel történő hatalommegosztásra törekvés bizonyítékaként értelmezték, miközben a valóságban mindketten azt kívánták hangsúlyozni, hogy a római katolikus egyház a civil társadalom része. SI AS, AS 1211, 3, ZVK 1988, Komentar k pisanju biltenov Zveznega sekretariata za informacije z dne 16. 6. in 18. 7. 1988.

⁵⁶ SI AS, AS 1211, 158, Pregled in ocena dogajanja v odnosih z verskimi skupnostmi v letu 1988, p. 2. A szlovén KOVS már egy évvel korábban határozottan visszautasította a szövetségi Bizottság következtetéseit, miszerint a szlovén katolikus egyház elősegíti a közélet átpolitizálódását és a konzervatív frakció felemelkedését. A szlovén katolikus egyház Belgrádnak küldött alaposan alátámasztott elemzésében kifejtette, hogy nem kíván kapcsolatot létesíteni az ekkor megjelenő polgári jobboldallal. SI AS, AS 1211, 3, ZVK 1987, Mnenje o »Informaciji o pojavama klerikalističkog delovanja i sektaškog odnosa prema vernicima u SFRJ«, 16. 4. 1987.

⁵⁷ SI AS, AS 1211, 3, ZVK 1988, Aktuelno stanje odnosa sa verskim zajednicama u SFRJ, oktobar 1988. Az a tény, hogy ilyen értékelések megjelenhettek a szövetségi közlönyben, a szlovén politikai vezetésben viharos reakciót váltott ki (SI AS, AS 1211, 3, ZVK 1988, Komentar k pisanju biltenov Zveznega sekretariata za informacije z dne 16. 6. in 18. 7. 1988), miközben Vladimir Dedijer későbbi vádjait, miszerint az SZKSZ és a római katolikus egyház együttműködése a jobboldali klerikálisokkal a (szerb és zsidó) vallási kisebbségek elnyomásához vezetett, már nem vették komolyan. SI AS, AS 1211, 150, 27/12, Pregled pomembnejših dogodkov na verskocerkvenem področju in v odnosih z verskimi skupnostmi, november 1989. 46.

⁵⁸ SI AS, AS 1211, 150, 5-1987/2, Zapis razgovorov z generalnim konzulom SSSR tov. Neskubovim in tretjim sekretarjem veleposlaništva Avstralije v SFRJ Markom Higijem, 11. 2. 1987.

⁵⁹ SI AS, AS 1211, 3, ZVK 1988, Informacija o pisanju o Božiću, 18. 2. 1988.

valóságban az olyan közös platformra került a JDNSZSZ-vel, ami nem nyugtalanította a hatóságokat.⁶⁰ Mi több, a *Vjesnik* zágrábi napilap egy fontos különbségre is felfigyelt a szlovén és a horvát püspökök nyilatkozataiban. Miközben mind a szlovén, mind a horvát egyházi vezetők összefüggésbe hozták a vallási jogok gyakorlásának fokát a társadalom általános demokratikus jellegével, a horvát püspökök nyilatkozata legitimizálta a hívők politikai részvételét, és a nemzeti szuverenitás igényére irányította a figyelmet.⁶¹ A szlovén katolikus egyház viszont még 1988-ban is megőrizte a demokratizálódáshoz fűződő pozitív hozzáállását és Szlovénia jövőbeli alkotmányos helyzetével kapcsolatos semleges álláspontját, miközben Szlovéniában már tömegeket mozgósítottak két rivális nemzeti program érdekében: az ellenzék megfogalmazta a *Májusi nyilatkozatot*, melyben szuverén szlovén államot követelt, a Szlovén DNSZSZ pedig kibocsátotta a föderatív beállítottágú *Szlovénia alapokmányát (Temeljna listina)*. Az „Igazság és Béke” Bizottság, melynek elnöke, Anton Stres még Zdenko Roter „rendszerhű” szociológustól is tanácsot kért,⁶² s egyik rivális programot sem támogatta.⁶³

A római katolikus egyház a szlovén politikai élet pluralizálódásába sem avatkozott be; Anton Stres szerint az egyház nem tartozott a „szlovén tavasz” lehangosabb támogatói közé,⁶⁴ amit a *Nova revija* körből szerveződött ellenzék rossz néven is vett.⁶⁵ A római katolikusok szlovéniai vezetősége 1989 tavaszától küzdött azzal a dilemmával, hogy részt vegyen-e a katolikusok politikai szerveződésében, miután a *Revija 2000* köréből létrejött a Szlovén Keresztényszociális Mozgalom. Még most is úgy tűnt, hogy a szocialista hatalmi elit – amely még mindig meg kívánta akadályozni, hogy az emberek vallási alapon szerveződjenek – és a római katolikus főpapok azonos véleményen vannak, mivel mind a KOVS elnöke, Boris Frlec, mind Alojzij Šuštar érsek ellenezte ilyen (fél)ig politikai szervezetek létrejöttét.⁶⁶ Így a Peter Kovačič Peršin szlovén katolikus értelmiségi vezette, a háború előtti keresztényszocializmus örökségére és az antifasiszta koalícióban játszott szerepére építő mozgalmat egyáltalán nem támogatták, a keresztényszocialistákat pedig kizárták a demokratizálódási folyamatból. Évekkel később, Peršin azt állította, hogy már abban az időben erősen jelen voltak a szlovéniai római katolikus egyház vezetésében azok az erők, amelyek célja nem a keresztények autonóm politikai szervezeteinek létrehozása volt, hanem a világháború előtti klerikalizmus feltámasztása. Törekvéseiket hallgatólagosan Šuštar érsek is támogatta.⁶⁷ Miután elképzéléseivel vereséget szenvedett, Peršin visszavonult, és lehetővé tette Lojze Peterle

⁶⁰ SI AS, AS 1211, 257, 18/1986-II, Verske skupnosti in ustavne spremembe, 7. 1. 1988. 15.

⁶¹ SI AS, AS 1211, 158, Verske skupnosti in ustavne spremembe, 26. 12. 1988. 20.

⁶² Roter: *Padle maske*, 362.

⁶³ *Seja komisije Pravičnost in mir: Razprava o julijski izjavi o odnosu do Temeljne listine ter Majniške deklaracije*, Družina, 1. 10. 1989. Miközben a fennálló társadalmi rend megőrzéséről értekezett, Anton Stres amellett érvelt, hogy „erkölcsileg nem ellenezhetjük a szocializmust, amely minden emberi jogot tiszteletben tart”. A nemzeti szuverenitás kapcsán napjainkban az alábbi nézetet vallja: „Az embereknek kellett eldönteniük, hogy mi, szlovének az emberi jogok teljes körű tiszteletét egy új Jugoszlávián belüli teljes függetlenség révén érjük-e el. Ezért nem éreztük úgy, hogy nekünk kifejezetten politikai álláspontot kell képviselnünk.” Hozzátette ugyanakkor, hogy a *Májusi nyilatkozat* szerzői tervezetük kapcsán nem is akarták őket meghívni vagy véleményüket kikérni. Furlan, Boštjan – Peterle, Ožbej Balažic, Marko: *Slovenija in pika!* Vol.11. Ljubljana, 2016. 446.

⁶⁴ Roter: *Konec nekega obdobja*, 267.

⁶⁵ Repe, Božo: *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana, 2002.

⁶⁶ SI AS, AS 1211, 158, Zapisnik o seji komisije SRS za odnose z verskimi skupnostmi, 10. 4. 1989. 2.

⁶⁷ *Misliti, da prevrati niso več mogoči, je naivno*. Delo-Sobotna priloga, 2011. július 2.

számára, hogy 1989 novemberében Szlovén Kereszténydemokraták néven párttá szervezze a mozgalmat.

1989 elején a politikai pluralizmus felé tett lépésként az „Igazság és Béke” Bizottság ugyan hozzájárult az első demokratikus szövetségek megszervezéséhez, de a nyilvánosság előtt egyiket sem támogatta.⁶⁸ A Bizottság hasonló álláspontot képviselt 1990 áprilisában, az első többpárti választások előestéjén is. 1990 elején a szlovén püspökök nyilatkozatukban ugyan állították, hogy a hívek „lehetőséget kaptak arra, hogy a közéletben keresztényként lépjenek fel és más keresztényekkel szabadon társulásokat hozzanak létre”, saját politikai preferenciáikat illetően nem foglaltak állást.⁶⁹ Addigi semleges álláspontjukat végül 1990 májusában adták fel, amikor egyértelműen jelezték a hívők felé, hogy kire szavazzanak, vagy legalábbis kire ne szavazzanak: „Ha a jelenlegi hatalom mellett szavazunk, azt annak a jeleként fogják értelmezni, hogy egyetértünk a fennálló hatalmi renddel.”⁷⁰ Ez a közvetlen vagy közvetett támogatás biztosította a Demos koalíció győzelmét az első többpárti választáson, hiszen a szövetségben a kereszténydemokraták kulcsszerepet játszottak, Lojze Peterle pedig miniszterelnöke lett annak a kormánynak, amely befejezte Szlovénia függetlenné válási folyamatát és megtette az első lépéseket a szlovén társadalom átalakulása felé.

Konklúzió

Horvátországban és Szlovéniában a római katolikus egyház fő sodrát képező csoportok számára ma kézenfekvőnek tűnnek a fenti alternatívák és az a pályáiv, amit a vallásos közösségek az elmúlt harminc évben bejártak. Sőt, a római katolikus egyház a szocializmusban betöltött pozícióját az egyik legfőbb eszközként használja az azt követő időszakban megfogalmazott célok legitímálásához. Habár az 1970–1980-as éveket és a római katolikus egyháznak a szlovén és a horvát nemzetépítésben játszott (eltérő) szerepét nem szabad a szélesebb történeti kontextusból kiszakítani, tanulmányunk a kései szocialista Jugoszláviára fókuszálva hozzájárult ahhoz, hogy jobban megértsük az adott történelmi lehetőségeket, valamint a vallás és a szocializmus közti kapcsolatokat. A diplomáciai források elemzése bizonyítja, hogy a horvát katolikus egyháznak a vallás etnicizálására irányuló tevékenysége nem élvezte a Vatikán egyértelmű támogatását. Szlovéniában ugyanakkor nemcsak a katolikus baloldal, hanem a római katolikus egyházhoz közel álló teológusok is erős szellemi kezdeményezésekkel léptek fel, ami teljesen más irány felé mutatott, mint ami végül 1990-ben és azt követően megvalósult.⁷¹ Ezzel arra is utaltunk, hogy a szlovén katolikus egyház társadalmi-politikai elköteleződése elfogadható volt a reformkommunisták számára, a jobboldali ellenék viszont már nem tekintette az egyházak együttműködését a szocialista hatóságokkal megfelelő működési keretnek. Mindez a későbbiekben mégis kevésbé befolyásolta, hogy a római katolikus egyház miként pozícionálta magát a független Szlovénia társadalmi terében.

Klaus Buchenau német történész rámutatott arra, hogy különösen a horvátországi kommunista hatóságok a klérussal fenntartott rövidtávú kliensi kapcsolataik révén miként vásárolták meg a békét, miközben nem fordítottak figyelmet azon alulról szerveződő katolikus kezdeményezésekre, amelyek a második vatikáni zsinat után a jugoszláv hívők és ateisták

⁶⁸ *Veselje nad demokratizacija*. Družina, 1989. január 22.

⁶⁹ *Novoletna izjava slovenskih škofov: Odgovornost za javno življenje*. Družina, 1990. január 7.

⁷⁰ Kolar, Bogdan: *Vodstvo katoliške Cerkve na Slovenskem in Demos*. Časopis za zgodovino in narodopisje, vol. 72. (2001) No. 3–4. 585–600., itt 590.

⁷¹ Vö. Pelikan, Egon: *The Catholic Church and Politics in Slovenia*. In: Ramet, Sabrina Petra (ed.): *Religion and politics in post-socialist Central and Southeastern Europe. Challenges since 1989*. London, 2014. 115–130.

békésebb és konstruktívabb együttélésére törekedtek.⁷² Ennek következtében a szocializmus utolsó éveiben a Kommunisták Szövetsége olyan tényezővé vált, amely megkönnyítette a horvátországi római katolikus egyház vezetésének a döntések meghozatalát. Mindez nemcsak a múltbeli merev egyházpolitika hibáinak visszatértét eredményezte, de a liberalizálódás folyamata során (az etnikumok közötti és a vallásközi feszültség növekedésével párhuzamosan) az állam és a horvát katolikus egyház képtelennek bizonyult érdemi megegyezést kötni. A gyakorlatilag egynemzetű és egyvallású Szlovéniában ez kevésbé jelentett kihívást, hiszen az 1970–1980-as években a hatóságok és a római katolikus egyház könnyen megtalálta a közös nevezőt, amikor Belgráddal szemben kellett megvédeniük magukat, és az ellenzék csak akkor támogatták egyöntetűen, amikor az gyakorlatilag már átvette a hatalmat. A nemzeti és vallási szempontból is heterogén Horvátországban, ahol a különböző etnonacionalista csoportok támogatást vártak saját vallási közösségeiktől, minden egyes lépés, amit a Kommunisták Szövetsége a római katolikus egyház felé tett, a szerb ortodox egyház vádaskodásait vonta maga után. A horvát katolikus egyház vezetősége viszont – ahogyan azt az 1970-es évek végén tett lépései előre vetítették – kevésbé hezitált, és a leginkább meghatározó nacionalista ellenzéki csoport mögé állt: 1989 telén nyíltan üdvözölték a Horvát Demokrata Közösség megalapítását, élén Franjo Tuđmannel.⁷³ Ez a lépés csak tovább éllezte az etnikai–vallási ellentétet, amit a fegyveres konfliktus kezdetével valamennyi politikai oldal felhasznált a területszerző és homogenizációs céljai elérésére. Mégsem vonhatunk egyértelmű ok-okozati kapcsolatot a jugoszláv vallási közösségek vezetőinek lépései és az 1990-es évek fegyveres konfliktusai között, hiszen nem beszélhetünk kizárólag vallásháborúkról.⁷⁴ Tény viszont, hogy a vallási vezetőknek a szocializmus utolsó periódusában és az átmenet éveiben hozott döntései hozzájárultak az átmenet problémáihoz (például a vallási intolerancia széleskörű elterjedéséhez Horvátországban) vagy annak meghíúsulásához, hogy a római katolikus egyház döntő politikai-gazdasági tényezővé váljon Szlovéniában.

Fordította: VUKMAN PÉTER

⁷² Buchenau, Klaus: *What went wrong? Church–state relations in socialist Yugoslavia*. Nationalities Papers, vol. 33. (2005) No. 4. 547–567., itt 547.

⁷³ Radeljić, Branislav: *Europe and the Collapse of Yugoslavia. The Role of Non-State Actors and European Diplomacy*. London, 2012. 156–157.

⁷⁴ Ramet, Sabrina Petra: *Nihil Obstat. Religion, Politics and Social Change in East-Central Europe and Russia*. Durham & London, 1998. 171–175.

JURE RAMŠAK

Dilemmas and Choices of the Croatian and Slovenian Catholic Church during the Late Yugoslav Socialism

The paper focusses on Slovenia and Croatia as two predominantly Catholic religious milieus within multi-confessional Yugoslavia, which nevertheless exhibited notable differences in the period of late socialism, differences that are partly attributable to distinct historical circumstances and partly to a different state of relations between the Catholic Church and the Communist Party in either country. Although the choices of the leaderships of the Roman Catholic Church in the two republics in the late 1980s may seem obvious from today's point of view, the paper highlights various dilemmas encountered by this religious community in social as well as political contexts. The latter was largely the result of diverging Party religious policies in the two republics. By analysing a vast array of public and archival documents, the paper illustrates the cautious positioning and choices of the Roman Catholic Church in Slovenia, which up to the early 1990s had always avoided politicisation. Through a comparative analysis of diplomatic documents of the Yugoslav embassy to the Holy See, the paper traces the pronounced process of ethnicization of religion in Croatia, which left increasingly less space for dialogue. Although warnings about the danger of such choices came even from the Vatican, the representatives of the Roman Catholic Church as well as their Party counterparts insisted on their positions and with their rigidity paved each other's ways to (problematic) decisions the consequences of which became patent during post-socialism.